

Hasan İsi

Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi/İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi/Türk Dili ve Edebiyatı,
Trabzon/Türkiye
Assist. Prof., Trabzon University/Faculty of Humanities and Social Sciences/Department of Turkish
Language and Literature, Trabzon/Türkiye

eposta: hasanisi21@yahoo.com.tr

 <https://orcid.org/0000-0001-7269-3596> - [RorID: https://ror.org/04mmwq306](https://ror.org/04mmwq306)

Atıf/Citation: İsi, H. 2024. Budist ve İslami Türkçe Metinlerde Saran Sözcüğü. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 12/39, 92-116. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.1404923>

Makale Bilgisi / Article Information

Yayın Türü / Publication Type:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi /Received:	14.12.2023
Kabul Tarihi/Accepted:	23.04.2024
Yayın Tarihi/Published:	15.06.2024

BUDİST VE İSLAMİ TÜRKÇE METİNLERDE SARAN SÖZCÜĞÜ

Öz

Eldeki çalışma, yazılı belgeler tanıklığında ilk kez Eski Uygurcada ‘pintilik, cimrilik; pinti, cimri’ anlamlarında tanıklanan *saran* sözcüğünün Budist ve İslami Türkçe metinlerdeki görünümüne dayanmaktadır. Dinî terim hüviyetinde ‘cömertlik’ kavramının zıddı olan ‘cimrilik’, dünya üzerindeki çoğu inanç sisteminde toplumsal yardımlaşma ve dayanışmayı engelleyen bir tutum olarak görülmektedir. İslam öncesi Türk inanç sisteminde ‘cimrilik’ kavram alanının içeriği Buddha dinini benimsemiş Uygurlar vasıtasıyla anlaşılmaktadır. Budist Uygur metinlerine göre ‘cimrilik’, aç hayaletlerin ülkesine düşmenin sebebi olarak gösterilmekte ve sıklıkla ‘cömertlik’ erdemine vurgu yapılmaktadır. Buddha dinine dayalı birçok Uygur metninde içeriği ve kapsamı detaylıca gösterilen ‘cimrilik’, İslami döneme ait Türkçe metinlerde de karşılıklara sahiptir. İslam dini açısından dünya ve ahiret mutluluğunun önünde bir engel olarak görülen ‘cimrilik’, hem Budist hem de İslami düşünce sistemlerinin ortak dinî terimlerinden biridir. İslami Türkçe metinlerin ilk kez ortaya konduğu Karahanlı Türkçesine ait metinlerde kavramsal içeriğe sahip ‘cimrilik’, Budizm’de olduğu gibi, İslam dininde de dinî bir yasak olarak görülmekte, çoğunlukla ‘cömertlik’ kavramının önemi vurgulanmaktadır. Bu yönüyle eldeki çalışma, ilk kez Eski Uygurcada ‘pintilik, cimrilik; pinti, cimri’ anlamlarında belgelenen *saran* kelimesine dair değerlendirmelerden oluşmaktadır. Çalışma, üç bölümden meydana gelmektedir. Çalışmanın ilk başlığında, Budist ve İslami Türkçe metinlerde *saran* kelimesine dair tanıklardan ve türevlerden hareketle, ‘cimrilik’ kavramı ortaya konmaktadır. Çalışmanın ikinci başlığında, tarihî Türk dillerinden tanıklanan *saran* sözcüğünün izi, modern Türk dillerinde sürülmektedir. Çalışmanın son başlığında ise, *saran* kelimesine dair belirlediğimiz olası köken önerileri gösterilmekte, her bir öneri kendi içerisinde tartışıldıktan sonra, ilgili sözcüğün *Altay Dilleri Kuramı* ile ilişkili olduğu anlaşılmaktadır.

Budist ve İslami Türkçe Metinlerde Saran Sözcüğü

Anahtar Kelimeler: Tarihi Türk dilleri, Altay dilleri, modern Türk dilleri, 'cimrilik', söz varlığı.

THE WORD SARAN IN BUDDHIST AND ISLAMIC TURKIC TEXTS

Abstract

The present study is based on the appearance of the word *saran* in Buddhist and Islamic Turkic texts, which was first attested in Old Uyghur in the meaning of 'stinginess; stingy'. 'Stinginess', which is the opposite of 'generosity' as a religious term, is seen as an attitude that prevents social cooperation and solidarity in most belief systems around the world. The content of the concept of 'stinginess' in the pre-Islamic Turkish belief system is understood by the Uyghurs who adopted the Buddha religion. According to Buddhist Uyghur texts, 'stinginess' is cited as the cause of falling into the land of hungry ghosts and the virtue of 'generosity' is often emphasized. 'Stinginess', the content and scope of which is shown in detail in many Uyghur texts based on Buddha's religion, also has equivalents in Turkic texts of the Islamic period. 'Stinginess', which is seen as an obstacle to happiness in this world and the hereafter in terms of Islam, is one of the common religious terms of both Buddhist and Islamic systems of thought. The conceptual content of 'stinginess' in Karakhanid Turkic texts, where Islamic Turkic texts were first introduced, is seen as a religious prohibition in Islam, as in Buddhism, and the importance of the concept of 'generosity' is mostly emphasized. In this respect, the present study consists of evaluations on the word *saran*, which was first documented in Old Uyghur in the meanings of 'stinginess; stingy'. The study consists of three parts. In the first section, the concept of 'stinginess' is introduced based on the witnesses and derivations of the word *saran* in Buddhist and Islamic Turkic texts. In the second section of the study, the word *saran*, which is witnessed in historical Turkic languages, is traced in modern Turkic languages. In the last section of the study, the possible origin suggestions we have identified for the word *saran* are shown, and after each suggestion is discussed within itself, it is understood that the related word is related to the Altaic Languages Theory.

Keywords: Historical Turkic languages, Altaic languages, modern Turkic languages, 'stinginess', vocabulary.

Giriş

Dünya üzerindeki çoğu inanç sisteminde sosyal yardımlaşma ve dayanışmanın erdemi olarak gösterilen 'cömertlik' kavramının zıddı, 'cimrilik'tir. Bireysel iyiliğin yanı sıra, toplumsal iyiliğe mani bir tavır olarak da görülen 'cimrilik', harcanması gereken malı sarf etmekten kaçınma, para ve mala olan düşkünlükten ötürü, başkasına bir şey vermekten çekinme demektir. Genellikle 'almakta istekli vermekte kıt olma' durumunu yansıtan 'cimrilik', almaya ve vermeye yönelik bir orantısızlığı yansıtmakta, 'tasarruf ve tutumluluk' kisvesi altında, kişinin sahip olduklarının çok azını harcama tutkusu olarak da görülmektedir. Bu yönüyle, 'cimri' ya da 'pinti' kişi, ağırlıklı olarak parasını hem bugün hem de yarın için harcamayan, onu elinde tutarak kendi kişisel güvenini sağlayan birey olarak tanımlanmaktadır. Bilindiği üzere, cimri kişilerin hayatlarının merkezinde 'maddî değerler'

söz konusudur. Bu durum, cimri kişilerin bireysel ve sosyal ilişkilerinde sıkıntılar doğurmaktadır. Paylaşma güdüsünden yoksun olan cimri kişi, yalnızlık ve korku gibi duyguları yoğun bir şekilde yaşarken yardımlaşma ve dayanışmadan uzak kişiliğiyle toplumun gerisinde kalarak 'asosyal' bir yaşamı tecrübe etmektedir.

Felsefe, psikoloji, sosyoloji ve ekonomi gibi disiplinlerle ilişkili olan 'cimrilik', özellikle 'ilahiyat' bilimi içerisinde dünya dinlerinde yasaklanan bir tutum olarak bilinmektedir. Örneğin, Budizm'de kişinin kendi sahip olduğu eşyaların ve diğer maddi nesnelere tadını çıkaramaması, onlardan ayrılmaması veya başkalarıyla paylaşmak istememesi olarak tanımlanan 'cimrilik', zenginliğe bağlılıktan kaynaklanan, hayattaki maddi şeylere aşırı ilgi olarak tutku ve şehveti yansıtan hırs olarak görülmektedir. Budist düşünce sistemine göre 'cimrilik', Sanskritçede *raga* adı verilen terimin bir parçasıdır. Sanskritçe sözlüklerde 'arzu', 'tutku' ve 'bağlanma' anlamlarıyla bilinen *raga*, Budizm'de üç zehirden biri olmakla birlikte, Yoga'da ruhsal özgürlüğe giden beş engelden biridir. Buddha düşüncesinde Sanskritçe *upakleśa* ve Tibetçe *nye nyon nyi shu* karşılıklarında 'yirmi ikincil hastalık'tan biri olan 'cimrilik', Budistlerce 'cömertlik' kavramının zıddı olarak Dharma denilen dinî öğreti çerçevesinde Budist bir müminde olmaması gereken bir tavır olarak görülmektedir (Buswell ve Lopez 2014: 693). Maddi kazanca bağlılık olarak sahip olunan bir şeyi paylaşma ve kullanma konusundaki isteksizlik olarak tanımlanan 'cimrilik', İslam dininde de dinî bir yasak hüviyetindedir. İslami literatürde *buhl* ve *şuħh* sözcükleriyle ifade edilen 'cimrilik', Allah'ın verdiği malı harcamaktan kaçınmak suretiyle elde tutma demektir. İslam bünyesindeki toplumsal yardımlaşma ve dayanışmayı olumsuz etkileyen 'cimrilik', Kur'an-ı Kerim'de ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sözlerinde geçmektedir. İslam dinine göre, Allah'ın insanoğluna bahşettiği rızıkta herkesin hakkı vardır (Dölek 2004: 98). Bu doğrultuda 'cimrilik', İslam felsefesi açısından elde bulunan rızıkları ihtiyacı olanlara vermeme ve onların zor durumda kalmalarına göz yumma olarak tanımlanmaktadır. 'Cimrilik' kavram alanı içerisinde Allah'ın bahşettiği nimetleri O'nun yolunda ve insanlık adına sarf etmeme hastalığını icra eden kişi, günümüz Türkçesinde 'pinti' ve 'cimri' sözcükleri ile ifade edilse de, İslami literatürde cimrilik yapan bireye 'bahîl' denmektedir. 'Cömert, eli bol, mert' sözcüklerinin zıddı olan *bahîl*, aşırı mal sevgisi ve gelecek kaygısıyla 'eldekini tutma' hedefi gütmektedir.

Başta Budizm ve İslamiyet olmak üzere, dinî öğretiler temelinde gelişim bulan Türk dili, ilgili din ve öğretilerin yaşam şekillerine uygun söz varlığı ürünlerine sahiptir. Dinî felsefe temelinde Budist ve İslami fikirlere dayalı bir edebiyatla anlatıma sahip Eski Türk dini, içerdiği dinî ürünler noktasında bünyesinde zenginlikler barındırmaktadır. Bu yönüyle, eldeki çalışma ilk kez Eski Uygur Türkçesinde tanıklanan 'pintilik, cimrilik; pinti, cimri' anlamlı *saran* sözcüğü üzerine değerlendirmelerden oluşmaktadır. Çalışma, üç başlık etrafında *saran* sözcüğüne dayalı incelemelere dayalıdır. Çalışmanın ilk başlığında, Buddhacı ve İslami Türkçe metinler tanıklığında 'pintilik, cimrilik; pinti, cimri' kavram alanı içerisinde yer alan *saran* sözcüğü ve türevleri ortaya konmuş, ilgili sözcüklerin sahip olduğu Buddhacı

Budist ve İslami Türkçe Metinlerde Saran Sözcüğü

ve İslami değer belirlenmiş, Budizm ve İslamiyet'in 'pintilik, cimrilik' kavramına yönelik sahip olduğu fikirler gösterilmiştir. Burada, ağırlıklı olarak Buddhacı Uygurca metinler ile İslami Türkçe metinlerin ilk kez ortaya konduğu Karahanlı Türkçesi metinlerine başvurulmuştur. Çalışmanın ikinci başlığında, 'pintilik, cimrilik; pinti, cimri' kavram alanı temelinde *saran* sözcüğü ve türevlerinin modern Türk dillerinde izi sürülmüş, ilgili kelime ve türevlerin hem ses ve şekil noktasında değişmeden günümüze geldikleri hem de zaman içerisinde yaşamış oldukları ses değişimleri ortaya konmuştur. Son olarak çalışmanın üçüncü başlığında ise *saran* kelimesine yönelik köken önerileri verilmiştir. Çeşitli kaynaklardan hareketle, sözcükler üzerine verilen görüşler ön plana alınarak kelimeye yönelik iki köken görüşü belirlenmiş; her iki görüş temelinde sözcüğün gidebileceği morfolojik açılım ortaya konmuştur. Yapılan değerlendirmeler neticesinde kelimenin *Altay Dilleri Kuramı* ile bağlantılı olduğu görülmüş, ayrıca sözcüğün Türk-Moğol Dil Birliği'nden günümüze geldiği anlaşılmıştır.

1. Budist ve İslami Türkçe Metinlerde Saran Sözcüğü

Çalışmanın ilgili başlığı, 'cimrilik' kavram alanı içerisinde yer alan *saran* sözcüğü ve türevlerinin Budist ve İslami Türkçe metinlerdeki görünümüne dayalı değerlendirmelerden oluşmaktadır. Bu bölüm, iki alt başlıktan oluşmaktadır. Çalışmanın ilk alt başlığında Buddha dinî temelli Uygur metinlerinden hareketle, *saran* sözcüğü ve türevleri tespit edilmiş, ilgili ibareler üzerine incelemeler ortaya konmuştur. Çalışmanın ikinci alt başlığında İslam dinî temelli Karahanlı ve Harezmi dönemi metinlerinden hareketle, *saran* sözcüğü ve örnekleri belirlenmiş, ilgili kelimelerin sahip olduğu dinî değer ortaya konarak Budizm ve İslam dinî temelinde 'cimrilik' kavram alanına dair benzerlik ve ortaklıklar sunulmuştur.

1.1. Budist Türkçe Metinlerde

Eski Türk dini, *Tengrizm*, *Manihaizm*, *Budizm* ve *İslamiyet* gibi din ve öğretilerden meydana gelen inanç sisteminin genel bir adıdır. Kronolojik olarak yazılı belgeler tanıklığında hakkında bilgi sahibi olunan *Tengrizm*, Gök Tanrı inancı olarak Orhon kitabelerinde *tenri* 'Gök, Tanrı', *yer* 'yeryüzü', *yèr sub* 'yer su', *umay* 'Tanrıça' vb. sözcüklerle görülmektedir. Dinî bir terim olarak *saran* sözcüğü, Buddha dinine dayalı öğretinin merkezinde Bodhisattvaların Buddha yolunda giderken tüm canlılara yardım etme ve onları zor durumlardan kurtarma amacına hizmet eden Sanskritçe *dāna* 'cömertlik, bağışlama' kavramının zıddı olarak 'cimrilik' kavramını yansıtan bir kelimedir. 'Para tutumluluğunda aşırılık, yiyip içmesinden kesecek derecede biriktirme hırsı' (Ülken 1969: 57) olarak bilinen 'cimrilik', ilk kez Eski Uygurcada *saran* karşılığında Sanskritçe *mātsarya* terimine denk gelmektedir. Budist literatürde *mātsarya* 'bencilik; cimrilik' anlamlarına gelmektedir. Terim, kişinin maddi nesnelere olan bağlılığından dolayı başkalarının iyi talihini taşıyamaması olarak nefretle ilişkilidir ve mutsuzlukla sonuçlanan zihinsel bir rahatsızlık (Buswell ve Lopez 2014: 535) demektir.

Tokyürek'e göre (2019: 47-48), Budizm'de 'cimrilik' yasaklanırken onun karşıtı olan 'cömertlik' ise övülür. Cimrilik de kötü düşünceler arasındadır. Ayrıca, açgözlülük ve cimrilik *üç kleśa*'dan biri olarak da ifade edilmektedir. Açgözlülük, ıstırapın ve ahlaksızlığın sebeplerindedir. Cimrilik ve açgözlülük, Çin Budist yazmalarında bir 'suç' olarak gösterilir ve *pretalar* 'aç hayaletler' dünyasına düşme nedeni olarak da ifade edilir. Terim, Budizm'in doğru bilgisini öğrenmede isteksizlik gösteren kişileri de işaret eder. Tokyürek (2019) tarafından verilen açıklamalardan hareketle, Budist düşünce sisteminde 'cimrilik' kavramına olumsuz bakıldığı, 'açgözlülük' temelinde 'cimrilik' eyleminin Dharma'ya uymadığı görülmektedir. Terim, Budist eserlerden *Dharma-saṃgraha*'da 'zihinle ilişkili' bir tutum olarak 'beş bencillik' kavramıyla ilişkilidir (URL-3).

1. *dharma-mātsarya* 'dharma ile ilgili bencillik'
2. *lābha-mātsarya* 'zenginliğe ilişkin bencillik'
3. *āvāsa-mātsarya* 'konutlarla ilgili bencillik'
4. *kuśala-mātsarya* 'sağlıklılığa ilişkin bencillik'
5. *varṇa-mātsarya* 'toplumsal sınıfa ilişkin bencillik'

Buddha dinine dayalı *Dharma-saṃgraha* adlı eserde hakkında bilgi verilen *mātsarya*, hem maddi hem de manevi (dinî) düzeyde içeriğe sahiptir. 'Bencillik' kavramıyla gösterilen ilgili sözcük, Buddha yolundaki Budist bir müminin yapmaması gereken bir eylem olarak göze çarpmaktadır. Budist literatürde ayrıca 'cimrilik' anlamı dışında sözcüğün bilinen en iyi anlamı, 'kıskançlık' kavramıdır. *Mātsarya*, 'başkası bizim önümüze geçtiğinde duyulan kıskançlık duygusu' ya da 'başkasında görülen mükemmellikten doğan hoşgörüsüzlük' olarak da tanımlanmaktadır (URL-4).

Son olarak 'cimrilik' hususuna yönelik *Lotus Sūtra*'da şu düşünceler dile getirilmiştir (URL-5).

Buddha'nın kendisi büyük araçta (*Mahāyāna*) yaşar ve Buddha, edindiği Dharma'ya uygun meditasyon ve bilgelik gücüyle süslenmiştir. Buddha, bunu canlıları kurtarmak için kullanmaktadır. Kendisi, her şeyin eşit olduğu *eşsiz yola*, yani büyük araca (*Mahāyāna*), Dharma'ya şahitlik eder. Ona göre, "Bir kişiyi bile dönüştürmek için daha küçük bir araç kullansaydım, cimrilik ve açgözlülükle suçlanırdım."

Lotus Sūtra'dan alıntılanan bölümden hareket edildiğinde, Buddha'nın yardımlaşma ve dayanışmaya önem verdiği, Buddha dininde toplumsal dayanışmanın ön plana alındığı ve Buddha'nın bu kutlu amaç noktasında, cömertliğe işaret ettiği görülmektedir. Buddha, "Bir kişiyi bile dönüştürmek için daha küçük bir araç kullansaydım, cimrilik ve açgözlülükle suçlanırdım." sözleriyle bireysel/toplumsal 'kurtuluş'a işaret eder ve bu doğrultuda hiçbir şeyden kısılmaması gerektiğini ifade eder.

Budist ve İslami Türkçe Metinlerde Saran Sözcüğü

İfade, Eski Uygurcada *saran koşug* 'cimrilik bağı'=Skr. *mātsaryasaṃyojana* örneğiyle birlikte, *saranlan-* 'cimri olmak', *saranlanmak* 'cimrilik, hasislik', *saranlanmklık* 'cimrilik ...' ve *saransız~sar(a)nısz* 'cimriliksiz, cimri olmayan zihniyet' (Wilkens 2021: 586) formlarında görülmektedir. Eski Uygurcada *saran* sözcüğü tek başına kullanılmakla birlikte, genellikle ikileme yapısında *az saran* 'haset ve cimri, kıskanç ve pinti' (Ölmez 2017: 254; Şen 2002: 47), *kıvrıgāk saran* 'tamahkâr ve cimri' (Ölmez 2017: 272; Şen 2002: 155), *kız saran* 'cimrilik' (Wilkens 2021: 376), *kız saran köñül* 'cimrilik illetine bulaşmış zihin' (Wilkens 2021: 376), *kız saran köñüllüg* 'cimrilik illetine bulaşmış zihinli' (Wilkens 2021: 376) ve fiil kategorisinde *saranlan-* *esirke-* 'esirgemek, hasislenmek' (Şen 2002: 241) örnekleriyle tanıklanmaktadır.

Budist terminoloji noktasında *saran* sözcüğü, Buddha dinini benimsemiş halkların dilinde şu karşılıklara sahiptir:

Uyg. *saran* 'cimrilik; cimri' (Wilkens 2021: 586)=**Skr.** *mātsarya* (Buswell ve Lopez 2014: 535)=**Çin.** 慳 *qiān*, 嫉 *ji* (Buswell ve Lopez 2014: 535), 慳心 *qiān xīn* 'Skr. *mātsarya-citta*', 慳垢 *qiān gòu* 'Skr. *mātsarya-mala*', 慳貪 *qiān tān* 'Skr. *mātsarya-rāga*', 慳結 *qiān jiē* 'Skr. *mātsarya-saṃyojana*' (URL-1), 末嗟羅 *mò jiē luó* (Soothill ve Hodous 1937: 191)=**Tib.** *ser sna* 'bencillik, açgözlülük→cimrilik' (Buswell ve Lopez 2014: 535; URL-2)=**Sogd.** *āzbarē, āzčan, āzmēç, argand* 'bencillik, açgözlülük→cimrilik' (Gharib 1995: 16, 57)=**Mo.** *haram* 'kıskanç, cimri, hasis, pinti, eli sıkı, açgözlü, kıskançlık, cimrilik, esef, pişmanlık' (Lessing 2017: 1105)=**Toch. A.** *eṃts* 'bencillik, açgözlülük→cimrilik' (Carling 2009: 92)=**Toch. B.** *entsesse, entsesse, entsesneşse* 'bencillik, açgözlülük→cimrilik' (Adams 2013: 838).

Görüldüğü üzere, Buddha dinine mensup her halkın ağırlıklı olarak 'cimrilik' kavramını kendi diliyle aktardığı, bu sözcüklerin 'cimri' anlamıyla birlikte 'bencil, açgözlü' anlamlarını da içerdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, dil ilişkileri noktasında Sogdca *zh* 'bencil, açgözlü' (Gharib 1995: 16) sözcüğünün Eski Uygurcaya *az* formunda uyarlanması da söz konusudur. İfade, Sanskritçe *rāga, trṣṇā* ve *abhidhyā* sözcüklerine karşılık olarak 'hırs, tamah; açgözlülük; dünyevi sevinç; sevgi; hırs şeytanı; madde, karanlığın prensibi; toprak falı: bir tetragram' (Wilkens 2021: 91) anlamlarına gelip sıklıkla *az saran* ikileme yapısında tanıklanmaktadır.

Budizm'de 'cimrilik' kavramının 'bireysel kurtuluştan toplumsal uyanışa' giden yolda Budistlerce benimsenmediği, bunun yerine tüm canlıları ve varlıkları kucaklayacak toplumsal birliğin doğduğu 'cömertlik' ilkesinin Dharma'nın merkezine yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Budistler tarafından 'cahillik, rahatsız edici hastalık' olarak görülen 'cimrilik', Budist Uygur metinlerinde kapsamlı örneklere sahiptir. Çalışmada tespit edilen tanıklar temelinde, *saran* sözcüğü ve türevleri alfabetik olarak dizilip numaralandırılmış, devamında sözcükler ve türevler hakkında değerlendirmeler ortaya konmuştur.

1. **az saran** 'cimrilik ve açgözlülük' (Wilkens 2021: 91).

Tanık

(1) *bo kamağ tınl(ı)glarığ az saran nızvanı tiltağınıtı üç yavlak yolta tugdokta* “Tüm canlılar, cimrilik ve açgözlülük sebebiyle üç kötü yolda doğduklarında” (AYS/8104-8106 2021: 342).

Budist Uygur metinlerinde ‘cimrilik ve açgözlülük’ kavram alanı içerisinde yer alan *saran* sözcüğü, ağırlıklı olarak ‘hırs, arzu; sevgi’ anlamlı Sogd kökenli *az* kelimesi ile birlikte kullanılmaktadır. Eski Uygurca metne bakıldığında, ‘cimrilik ve açgözlülük’ hastalığının kişiyi üç kötü yola götüreceği anlatılmaktadır. Üç kötü yol, canlılara azap veren bir kavram olarak *cehennem*, *hayvan* ve *pretalar* şeklindeki yeniden doğuma işaret etmektedir. İfade, Sanskritçede *apayagati*, *aparagati* ve Çincece 三惡道 *san è dào* (Soothill ve Hodous 1937: 175), 阿浮那彻低 *a fú nà chè di* (Soothill ve Hodous 1937: 289), 三道 *san dào* (Soothill ve Hodous 1937: 372) terimlerine karşılık gelmektedir. Sözcük, *apaya* ‘aşağı, kötü kıyı’ ile *gati* ‘hayat şekli’ kelimelerinden oluşur. Üç kötü yol, önceki hayatlarında yapmış oldukları kötülükler yüzünden bu hayat şekillerinde ıstırap çeken canlıları anlatır (Soothill ve Hodous 1937: 289, 372). Bu yönüyle, *az saran* ifadesi ‘cimrilik ve açgözlülük’ kavram alanı temelinde kötü karmaya sebep olacak bir tutumdur.

2. *az saran köñül* ‘cimrilik ve açgözlülüğe bulaşmış zihin’ (Wilkens 2021: 91).

Tanıklar

(1) *inçip az saray köñül turgurguluk ermez* “Bu şekilde, cimrilik ve açgözlülüğe bulaşmış zihin durdurulamaz.” (AYB/12009-12010 2023: 506).

(2) *az saran köñülümüznı tarkaru kèterü y(a)rıkagay erti* “Cimrilik ve açgözlülüğe bulaşmış zihnimizi bertaraf edip şöyle buyurdu.” (AYS/12381-12382 2021: 477).

(3) *m(e)n öñre azunta toyın dèntar erip edke t(a)varka ilinip yapşınıp az saran köñülüğ tètı umadın* “Ben, önceki varlık formlarında rahip olup mala ve mülke bağlanıp cimrilik ve açgözlülüğe bulaşmış zihinden vazgeçmeden” (BT 25/767-769 2007: 102-103).

Budist Uygur metinlerinde ‘cimrilik ve açgözlülük’ kavram alanı içerisinde tanıklanan *aç saray köñül* ibaresi, Sanskritçe *mātsarya-samyojana* ve Çince 慳結 *qiān jiē* (URL-1) terimlerine denk gelmektedir. Eski Uygurca metinlere bakıldığında, (1) numaralı metinde zikredilen Budist anlatının Dharma ile ilişkili olduğu, cimrilik ve açgözlülüğe bulaşmış zihne sahip olmakla kötülüklerin giderilmeyeceği, hatta artacağı ifade edilmiştir. (2) numaralı metinde cimrilik ve açgözlülüğe bulaşmış zihnin devre dışı bırakılışı ile Dharma’ya dair bir vaazın anlatılacağı söylenmektedir. Son olarak (3) numaralı metinde cimrilik ve açgözlülüğe bulaşmış zihnin kişiyi üç kötü yola sevk edeceği belirtilerek kavramla alakalı mala ve mülke bağlılıktan bahsedilmiştir.

3. *az kız kıvırgak saran tınl(ı)g* ‘cimrilik illetine düşmüş zihin; cimri zihinli’ (Wilkens 2021: 91).

Tanık

(1) *az kız kıvırgak saran tınl(ı)glar üküş t(e)ñrim kærtü tınl(ı)glar* “Haşmetli Tanrım, gerçeğin özünü kavramışlar (yanında), cimrilik illetine düşmüş canlılar da” (BT 33/5 2015: 116).

Budist Uygur metinlerinde *saran* sözcüğünün ikileme yapısında kullanımlardan biri de, *az kız saran kıvırgak* örneğidir. İkileme içerisinde yer alan *kıvırgak* sözcüğü, Eski Uygurcada kapsamlı örneklerle sahiptir. Wilkens sözlüğünde *ibare*, *kıvırkak* ‘kıskanç, cimri; hırs, kıskançlık, haset, açgözlülük, cimrilik’ anlamlarında tanıklanmakla birlikte, *kıvırkak saran* ‘hasis ve cimri; cimrilik’, *kıvırkak köñül* ‘kıskançlık, haset, açgözlülük’, *kıvırkaklan-* ‘pinti olmak, cimri olmak, pintilik etmek’, *kıvırkaklanmak* ‘pinti olma’, *kıvırkaklanmaklıg* ‘cimri olma ...’, *kıvırkaklıg* ‘cimrilikle, kıskançlıkla, kıskanç’ ve *kıvırkaklanmak* ‘cimri olma’ karşılıklarına sahiptir (2021: 375). İlgili ibare içerisinde yer alan tüm sözcükler görüldüğü üzere eş anlamlılık dairesinde ‘hırs, arzu, ihtiras, açgözlülük’ anlamlarına gelmektedir. Eski Uygurca metne bakıldığında, Budist düşünce açısından cimrilik illetine düşmüş canlıların ‘gerçeğini özünü kavramamışlar’ kişiler olarak tanımlanışı söz konusudur.

4. **azlı saranlı nizvanı** ‘cimrilik arzusu’ (Hazai ve Zieme 1971: 37; Yakup 2010: 148).

Tanık

(1) *anılayı ok takı utsarlar azlı saranlı nizvanıg ötgürü topulu umazlar kærtü töznün taplagın* “Böylece, yine açgözlülük, cimrilik arzusunu yenseler, gerçek esasın gerektirdiklerini anlayamazlar.” (BT 1/168-70 1970: 37; BT 28/C 410-412 2010: 148).

Budist Uygur metinlerinde *saran* sözcüğünün +II ... +II bağlama (birleştirme) ekiyle kullanımı da söz konusudur. İlk kez Orhon Türkçesinde tanıklanan bu biçimbirim üzerine Talat Tekin (2016) tarafından kapsamlı bir inceleme yapılmıştır. Tekin’e göre, +II ... +II bağlama (birleştirme) eki, aynı yapı ve görevde iki sözcüğe eklenmektedir. Orhon Türkçesinde *ini+li eçi+li* ‘erkek kardeşler ve ağabeyler’, *beg+li bodun+lı+g* ‘beyleri ve kabileleri’, *tün+li kün+li* ‘gece ve gündüz’ ve *adıg+lı tonuz+lı* ‘ayı ve domuz’ örneklerinde görülen bu ek, pek yaygın değildir (2016: 99). Bu yönüyle, ilgili ifade eş anlamlılık dairesinde aynı yapıdaki iki sözcüğün +II ... +II bağlama (birleştirme) ekiyle bağlanmasından meydana gelerek dinî bir anlam yansıtmaktadır.

5. **kıvırgak saran** ‘açgözlü, cimri (kimse)’ (Wilkens 2021: 375).

Tanıklar

(1) *kararmış köñüllüg monkul ... kıvırgak saranlar* “Kararmış gönüllü, akılsız... hasis ve cimriler” (ETŞ 7/184 2007: 46-47).

(2) *kıvırgak saranlar taloy ögüzteki balıklar* “Cimri ve açgözlü kimseler, okyanustaki balıklar” (TT III 1930a: 12).

Eski Uygurca tanıklara bakıldığında, (1) numaralı metinde ‘cimri olma’ kavramının kararmış bir gönle denk görüldüğü; (2) numaralı metinde ise, sembolik bir anlamla ‘kıskaç, cimri’ kişinin okyanusta boğulacağı anlatılmaktadır. Bu yönüyle, her iki cümlede esasen Budistlerce Dharma’yı bozan durumlar olarak görülen ‘cimrilik ve açgözlülük’ kavram alanını yansıtmaktadır.

6. *kız saran köñül* ‘cimrilik ve açgözlülüğe bulaşmış zihin’ (Wilkens 2021: 376).

Tanıklar

(1) *kız saran köñülüg yağı yavlak* “Cimrilik ve açgözlülüğe bulaşmış zihni kötü ve zor ...” (BT 37/8221 2016: 656).

(2) *tamu pret ulatı üç y(a)vlak yolka uduzup iltdeçi ol kız saran köñül ötrü taytsesi inçe tęp ötünti* “Cimrilik ve açgözlülüğe bulaşmış zihin kişiyi cehennem, preta ve üç kötü yola sevk edecek durumdadır. Bu sebepten öğrencisi şöyle dedi:” (BT 37/8231-8234 2016: 658).

Budist Uygur metinlerinde ‘cimrilik ve açgözlülük’ kavram alanı içerisinde *saran* sözcüğünün ikileme kullanımlarından biri de, *köñül* sözcüğünün de eklendiği *kız saran köñül* ibaresidir. İlgili ikilemenin tanıklandığı Eski Uygurca metinlere bakıldığında, her iki cümlede de *saran* sözcüğü ve yanındaki ibareler ‘cimrilik ve açgözlülük’ temelinde, üç kötü yola sevk edici bir tutum olarak görülmektedir. Ayrıca, ‘gönül’ sözcüğünün ‘cömertlik’ bildiren kullanımları üzerine Tokyürek tarafından *açsız suksuz köni köñül* ‘tok gözlü ve doğru gönül’ ve *esirgençsiz köñül* ‘esirgemeyen gönül, cömert gönül’ karşılıkları verilmiştir. Tokyürek’e göre, cömertliğin esası bütün canlılara karşı fedakârlıktır (2013: 255). Bu yönüyle *köñül* sözcüğü temelinde zikredilen ve tanıklanan örnekler, ‘cömertlik’ kavramını bir kez daha erdemli bir dinî tavır olarak göstermektedir.

7. *kız saran köñüllüg* ‘cimrilik ve açgözlülüğe bulaşmış zihinli’ (Wilkens 2021: 376).

Tanık

(1) *kim ol ugurtaki kız saran köñüllüg toyın erdi ol* “Ki, bu vakit kendisi cimrilik ve açgözlülüğe bulaşmış zihinli bir rahipti.” (BT 37/8369-8370 2016: 664).

İsinden isim yapım eki kategorisinde eklendiği kelimeyi sıfat işlevli hâle getiren +IXg biçimbirimi, *kız saran köñül* ikilemesi içerisinde yer alan *köñül* sözcüğü üzerine gelerek ‘cimrilik ve açgözlülüğe bulaşmış zihinli’ anlamını ortaya çıkarmıştır. Eski Uygurca metne bakıldığında, zikredilen rahibin +IXg ekiyle ‘cimrilik ve açgözlülüğe bulaşmış zihinli’ biri olduğu belirtilmiştir.

8. **saranlan- esirke-** '(bir şeyi birinden) esirgemek, cimrilik etmek' (Wilkins 2021: 586).

Tanık

(1) *saranlanmaz esirkemez erti etözin isig özin edin tavarın* "Bedenini, hayatını ve malını esirgemezdi." (Barutcu 1987: 75).

Budist Uygur metinlerinde 'cimrilik ve açgözlülük' kavram alanı içerisinde tanıklanan *saran* sözcüğünün +IA-n- yapım eklerinden meydana gelmiş fiil formu da söz konusudur. Fiil kategorisinde '(bir şeyi birinden) esirgemek, cimrilik etmek' anlamlarına gelen *saranlan-* eylemi, *esirke-* eylemi ile birlikte eş anlamlılık içerisinde 'cimrilik ve açgözlülük' kavram alanını yansıtmaktadır.

9. **saranlanmak** 'cimrilik etme' (Wilkins 2021: 586).

Tanıklar

(1) *ol kuoragdaki tınl(ı)glar kop èlig tutug saranlanmak yapışmak köñüllerin kodup idalap tükel bilge maitrè burhan nomınta toyın bolurlar* "O topluluktaki kişiler sıkı sıkı sarıldıkları cimriliklerini ve açgözlülüklerini bırakarak bilgiler bilgesi Maitre Buddha'nın öğretisini bulurlar." (BT 9/ 226v/6-10 1980: 262).

(2) *saranlanmak kkirig sakındaçınıñ sarıgaru turur közi* "Cimrileşme kirini düşünenin gözü gittikçe sararır." (ETŞ 11/37 2007: 108-109).

Budist Uygur metinlerinde 'cimrilik ve açgözlülük' kavram alanı içerisinde tanıklanan *saran* sözcüğünün +IA-n- yapım eklerinden meydana gelmiş fiil formu *saranlan-* örneğidir. Bu eyleme mastar ekinin (-mAk) gelmesiyle ortaya çıkan *saran+la-n-mak* şeklindeki isim formu da söz konusudur. İsim kategorisinde 'cimrilik etme' anlamında tanıklanan *saranlanmak* sözcüğüne dair örnekler bakıldığında, (1) numaralı metinde *saranlanmak* kelimesinin *yapışmak* sözcüğüyle eş anlamlı olarak 'bağlanma, yapışma' anlamlarına geldiği görülmektedir. Budizm'de teknik bir terim olarak 'bağlanma, yapışma', Sanskritçe *upādāna* terimiyle verilmektedir. İlgili terim, kendi varlığını ve şeyleri kavramak ya da tutmaktır. Bağlanma, canlının dünyevi arzulara karşı göstermiş olduğu ilgiyi gösterir. Bu bağlanmalar zenginliğe, arzulara, sevdiklerine bağlanma şeklinde sıralanabilir (Tokyürek 2019: 47). (2) numaralı metinde *saranlanmak* kelimesi özelinde cimrilik ve açgözlülüğe düşen kişinin ilgili ruh hâlinin fiziki olarak yansımaları ortaya konmuştur. Eski Uygurca metin 'hasislik' illetine düşmüş birinin gözlerinin sarardığını belirtse de, burada mecazi bir anlatım vardır. Zikredilen 'sararma' eylemi fiziksel bir anlatımı yansıtmakla birlikte, Budist anlatımının genelinde var olan 'metaforik' anlatım manevi açıdan 'hasislik' kavramının kararan gönülle eş değer olduğunu söylemektedir.

10. **saransız** ‘cimri ve açgözlülüğten uzak’ (Wilkens 2021: 586).

Tanık

(1) *buşı bèrip saransız köñülin* “Cimri ve açgözlülüğten uzak zihin ile sadaka verip” (BT 38 Gb01-02 2017: 166).

Budist Uygur metinlerinde ‘cimrilik ve açgözlülük’ kavram alanı içerisinde tanıklanan *saran* sözcüğünün +sIz isimden isim yapım ekiyle genişletilmiş *saransız* formu da söz konusudur. İlgili sözcük, olumlu manada cimrilik ve açgözlülüğten uzak olma durumunu yansıtarak cömertliği vurgulamaktadır.

Budist Uygur metinleri tanıklığında ‘cimrilik ve açgözlülük’ kavram alanı içerisinde belgelenen *saran* sözcüğü ve türevlerine bakıldığında, Eski Uygurcada 10 sözcük tespit edilmiştir. Bu kelimelerden yalnızca *saranlan-* ‘cimrilik etmek’ sözcüğü, fiil olup geriye kalan tüm örnekler isim ve sıfat kategorisinde yer almaktadır.

1.2. İslami Türkçe Metinlerde

Budist düşüncede ağırlıklı olarak üç kötü yola sevk eden, kararmış bir gönül ve zihnin ürünü olarak bireysel kurtuluştan toplumsal uyanışa giden düzlemde toplumsal dayanışma ve birliğe engel bir tutum olarak görülen ‘cimrilik’, İslam dininde de dinî yasaklardan biri olarak sayılmaktadır. İslam dininde ‘cimrilik’, servet edinme arzusuyla hayır yapmaktan kaçınma demektir. İslami düşünce sisteminde Arapça *buhl* ve *şuħh* kavramlarıyla ifade edilen ‘cimrilik’, sahip olduğu imkânları insanlarla paylaşmama ve bir başkasının malına karşı kıskançlık arzusu olarak bilinmektedir (Nair 2002: 1). Bu ifadelerle birlikte, Kur’an- Kerim’de *katûr*, *katera*, *men*, *tebzîr*, *sefeh* kelimeleri de ‘cimrilik’ anlamında kullanılmaktadır. İslam âlimlerine göre, özel olarak mal varlığı konusundaki cimriliğe *buhl* ve genel olarak iyiliğin her türlüünden kaçınacak derecede köklü ve yaygın bir huy hâlini almış cimriliğe de *şuħh* denmektedir (Çağrı 1993: 4). Ruhsal bir hastalık olarak görülen ‘cimrilik’ üzerine birçok isimce değerlendirmeler yapılmış, özellikle Ahmed Rıfat, *Tasvîr-i Ahlâk* adlı eserinde ‘cimrilik’ kavramını *nefsin yakalandığı hastalık* tanımıyla ipek böceğine benzemiştir. Ona göre, nasıl ki ipek böceği kısacık ömründe nefsini korumak için koza yapıp burada ölüyor ve yaptığı ürünler başkalarına kalıyorsa, ‘cimri’ kişinin de akıbeti budur (2021: 34).

Gazali’ye göre, dinin ve geleneğin icaplarını yerine getiren *cömert*; getirmeyen ise *cimri* sayılır. Bunlardan birini yerine getirip de diğerini yerine getirmeyen yine *cimri* sayılır. Örneğin; yükümlü olduğu zekâtı verdiği hâlde aile fertlerinden kısıntı yapan, içinden gelmeyerek ikramda bulunan ya da malın iyisi dururken değeri düşük olanlardan alan da karakteri itibarıyla cimridir (Akdağ 2010: 11).

Budist ve İslami Türkçe Metinlerde Saran Sözcüğü

İslami düşünce sistemi açısından ‘cimrilik’ kavramı, maddi ve manevi yönden iki tür ‘cimrilik’ kategorisini doğurmaktadır.

Tablo 1. Cimrilik Türleri (Dölek 2004: 99-103)

Maddi Cimrilik	Manevi Cimrilik
<ul style="list-style-type: none"> ○ Zekât vermemek ○ Sadaka vermemek ○ Yoksula yedirmemek ○ Emanet olarak eşya vermemek ○ Başkasının her türlü yardımına engel olmak	<ul style="list-style-type: none"> ○ Hz. Peygamber’e salavat okumamak ○ Bildiğini öğretmemek, ilmini paylaşmamak ○ Allah’ın indirdiği kitaptaki şeyleri gizlemek

Dölek (2004) tarafından maddi ve manevi açıdan kategorilere ayrılan ‘cimrilik’ kavramı, sadece maddi unsurlarla değil, ilim ve dinî değerler gibi maneviyatları paylaşmama olarak da bilinmektedir. Özellikle ‘ilim’ noktasında yapılan cimriliğin vahim sonuçları, “Faydalanılmayan ilmin misali, Allah yolunda infakta bulunulmayan kenzin (hazinenin/malın, servetin) misali gibidir.”, “Söylenilmeyen (öğretilmeyen) ilmin durumu, Allah yolunda infakta bulunulmayan/zekâtı verilmeyen hazinenin (kenzin/servetin) durumu gibidir.” ve “İlim öğrenip de onu anlatmayan kişinin durumu, mal (kenz) biriktirip de infakta bulunmayan kişinin durumuna benzetilmektedir.” hadisleriyle net bir şekilde görülmektedir (Dölek 2004: 102).

Nisâ / 37. Ayet: Bunlar cimrilik yapan, etrafındaki insanlara cimriliği emreden ve Allah’ın lutf-u kereminden kendilerine verdiği nimetleri de gizleyen kimselerdir. İşte biz böyle nankör kâfirler için zelil ve perişan edici bir azap hazırladık (URL-6).

İsrâ / 100. Ayet: De ki: “Eğer Rabbimin bütün rahmet hazinelerine siz sahip olsaydınız, yine de harcamakla tükenir korkusuyla cimrilik ederdiniz. Gerçekten insan çok cimridir.” (URL-7).

Teğabün/16. Ayet: O hâlde gücünüz yettiği kadar Allah’a karşı gelmekten sakının, emirlerini dinleyip itaat edin ve kendi iyiliğinize olmak üzere mallarınızı Allah yolunda harcayın. Kim nefsinin hurs ve cimriliğinden korunabilirse, işte gerçekten kurtuluşa erecek olanlar onlardır (URL-8).

Tevbe/76. Ayet: Derken, Allah onları lutf u keremiyle zengin kılınca cimrileştiler ve yüz çevirerek sözlerinden gerisin geri döndüler (URL-9).

Kur’an-ı Kerim’in birçok ayetinde tanıklanan ‘cimrilik’ kavramı, görüldüğü üzere yapılması mümine ve İslam’a zararlar doğuran bir tutum olarak değerlendirilmiştir.

Budist Uygur metinlerinde ‘cimrilik ve açgözlülük’ kavram alanı içerisinde kapsamlı örneklerle ve türevlere sahip *saran* sözcüğü, İslami döneme ait Türkçe metinlerde de kullanımlara sahiptir. İslami etkinin hissedildiği dönem metinlerinde *saran* sözcüğü,

Dîvânu Lugâti't-Türk, Kutadgu Bilig, Rylands nüshalı Türkçe Kur'an Tercümesi ve TİEM 73'te kayıtlı Kur'an metninde görülmektedir. 'Cimrilik ve açgözlülük' kavram alanı içerisinde yer alan *saran* sözcüğü ve türevlerinin görünümüne bakıldığında, *saran* 'hasis, cimri, eli sıkı' (KB İndeks 1979: 382; Tekin 2017: 244; Ünlü 2012: 798), *saran bol-* 'hasis olmak, cimri olmak' (KB İndeks 1979: 382; Ünlü 2012: 799), *saranla-* 'pinti saymak, pintilere nispet etmek' (Ünlü 2012: 799), *saranlık* 'pintilik, cimrilik, hasislik' (Eckmann 1976: 248; KB İndeks 1979: 382; Ata 2013: 606; Tekin 2017: 244; Ünlü 2012: 799), *saranlık kıl-* 'cimrilik etmek' (Ata 2013: 606; Ünlü 2012: 799) karşılıkları söz konusudur. Eski Uygurcanın Budist terminolojisinin ürünü olarak *saran* sözcüğü, Karahanlı döneminde İslami çizgiye geçerek 'cimrilik, pintilik; cimri, pinti' kavram alanının temel sözcükleri olan Arapça *kezez, lu'mun, tafif, buhl/behîl, şuh, sev* (Ekinci 2021: 10) ibarelerine denk gelmektedir.

İslam dinine ait dönem metinlerinde *saran* sözcüğüne dair türev ve örnekler şunlardır:

1. *saran* 'cimri; hasis; eli sıkı' (Kaçalın ve Ölmez 2019: 390; DLT C IV 2013: 490; Ercilasun ve Akkoyunlu 2020: 805; KB İndeks 1979: 382; Ünlü 2012: 798).

Tanıklar

(1) *bakmas bodun sewügsüz yudki yüidhi **saran**ka kazgan ulıç tözünlük kalsun çarwıñ yarımka* "Millet, sevgisiz, yüzü ekşi, sıkı kişiye bakmaz. Yavrum, yumuşak huyluluk kazan, ismin yarına kalsın." (DLT C II 2013: 250; Tekin 2017: 244).

(2) ***saran**ka tapınma ay tapnur kişi, tiriglik yawa bolga èsiz başı* "Hasis hizmet etme, ey hizmet eden insan; yoksa hayatın boş geçmiş olur ve kendin de kötü olursun." (KB Metin 949 1991: 112; KB Tercüme 1985: 79).

(3) *öziñe esirker **saran** öz neñin, kişike kaçan berge aygıl teñin* "Hasis, kendi malını kendinden esirger; nasıl olur da başkasına verir, söyle!" (KB Metin 950 1991: 112; KB Tercüme 1985: 79).

(4) *kişide kayu ol kişi öggüsi, akı öggüsü ol **saran** söggüsi* "İnsanlar arasında övülmeye değer kimdir; cömert övülmeye ve hasis ise, sövülmeye değerdir." (KB Metin 1731 1991: 190; KB Tercüme 1985: 133).

(5) *bu süfyân **saran** kişi turur tèt* "Süfyân denilen kişi, cimri bir kişidir, diye" (MKT C I 227b/3 2019: 280; DLT C II 2019: 460).

Karahanlı ve Harezmi dönemlerine ait metinlere bakıldığında, hem dilsel hem de muhteva olarak 'cimri' kavramına dair bilgiler söz konusudur. Dilsel olarak ilk kez Eski Uygurcada tanımlanan *saran* sözcüğünün Karahanlı ve Harezmi dönemlerinde de kullanımının sürdüğü, sözcüğün hem ses ve şekil hem de anlam noktasında kendini koruduğu anlaşılmaktadır. Örneklerde 'cimri' anlamlı *saran* kelimesinin içeriği hakkında bilgilerin yer

Budist ve İslami Türkçe Metinlerde Saran Sözcüğü

aldığı da anlaşılmaktadır. Tanıklanan örnekler bakıldığında, 'cimri' kişinin toplumda sövülecek derecede olduğu, 'cimri' kişiyle ilişki kurulmaması, ona hizmet edilmemesi gibi hususlarda uyarılar söz konusudur. Terim, Eski Uygurcayla birlikte Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinde görülüp Kıpçak, Çağatay ve Eski Anadolu Türkçelerinde tanıklanmamaktadır.

2. **saran bol-** 'hasis olmak, cimri olmak' (KB İndeks 1979: 382; Ünlü 2012: 799).

Tanıklar

(1) *saran bolma* *èlig akı bol akı, kalır menü ölmez akılık atı* "Ey hükümdar, hasis olma, cömert ol, cömert; cömertliğin adı ebedi kalır, ölmez." (KB Metin 1402 1991, 157; KB Tercüme 1985: 110).

(2) *küwezlenme artuk turı bolga sen, saran bolma artuk söğüş bulga sen* "Çok gururlanma, herkes senden tiksindir. Çok da hasis olma, sana söverler." (KB Metin 4553 1991: 457; KB Tercüme 1985: 329).

(3) *akı bol bodunka üle neñ yitür, saran bolsa begler atın artatur* "Cömert ol, halka mal dağıt ve yedir; beyler hasis olursa, adları kötüye çıkar." (KB Metin 5220 1991: 520; KB Tercüme 1985: 376).

Karahanlı Türkçesi döneminde 'cimri' anlamlı *saran* sözcüğünün türevlerinden biri de, *bol-* yardımcı eylemiyle birliktelikten ileri gelen birleşik fiil yapısıdır. *saran bol-* formundaki bu eylem, isim+yardımcı eylemden meydana gelen bir ifadedir. Sözcük, 'cimrileşmek, cimri olmak' anlamlarını taşımaktadır. Tanıklanan metinlere bakıldığında, 'cimri olma'nın toplumca hoş karşılanmadığı, 'cimri' kişilere toplum tarafından sövüldüğü, onlara kötü gözle bakıldığı, sıklıkla 'cömertlik' erdeminin vurgulandığı görülmektedir.

3. **saranla-** 'pinti saymak, pintilere nispet etmek; cimriliğe mensup kılmak' (DLT C IV 2013: 491; Kaçalın ve Ölmez 2019: 391; Ercilasun ve Akkoyunlu 2020: 805; Ünlü 2012: 799).

Tanık

(1) *ol anı saranladı* "O, onu pinti saydı, pintilere nispet etti." (DLT C III 2013: 345).

Karahanlı Türkçesi döneminde 'cimri' anlamlı *saran* sözcüğünün türevlerinden biri de, genelde eklendiği sözcüğü geçişli ve geçişsiz fiil hüviyetine getiren +*la-* biçimibiriminden meydana gelen *saranla-* eylemidir. İfade, DLT'te de tanıklanan örneğe bakıldığında geçişli fiil hüviyetindedir. Terim, birini 'cimri görmek' anlamındadır. Eylem, Karahanlı Türkçesi dönemine özgü olup Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Eski Anadolu Türkçelerinde tanıklanmamaktadır.

4. **saranlık** 'pintilik, cimrilik' (DLT C IV 2013: 490; Kaçalın ve Ölmez 2019: 391; Ercilasun ve Akkoyunlu 2020: 805; Ünlü 2012: 799).

Tanıklar

(1) *neşin tutar bekleyü özi yemes, **saranlık**ın yığılayu altun yıgar* “Malını elinde tutarak bekler, kendisi yemez; pintiliği yüzünden ağlayarak altın yıgar.” (DLT C I 2013: 504; Tekin 2017: 150-151).

(2) ***saranlık**ta ıña negü bar adın, tirer neş yeyümez kalır neş kèdin* “Hasislikten başka daha kötü ne var; hasis toplar, yiyemez ve malı arkada kalır.” (KB Metin 1672 1991: 184; KB Tercüme 1985: 129).

(3) *bu işke ağıçı saran edğürek **saranlık** bile neş küdezgü kerek* “Bu iş için eli sıkı bir hazinedar daha iyidir; hazinenin malı hasisçe gözetilmelidir. (KB Metin 2766 1991: 289; KB Tercüme 1985: 204).

(4) *negü tèt eşitğil biliglig tilintin, **saranlık** bile beg yeyümez ilin* “Bilgili ne der, dinle; hasis bir bey memleketine hâkim olamaz.” (KB Metin 3035 1991: 312; KB Tercüme 1985: 223).

(5) ***saranlık** bile boldı beglik yağı, saranka kopar tegme yerde çoğı* “Hasislik ile beylik, birbirine düşmandır; hasise karşı her yerde isyan edilir.” (KB Metin 3038 1991: 312; KB Tercüme 1985: 223).

(6) *kim küdezilse er özi **saranlık**ından anlar tururlar* “Ki gözetilse adamın kendisi cimriliğinden durup kalır.” (TİEM 73 412v/8 2004: 236).

İslami döneme ait Türkçe metinlerde *saran* sözcüğünün türevlerinden biri de, +İlk sözcüğünden meydana gelen *saranlık* kelimesidir. İfade, ‘cimrilik, pintilik’ anlamlarına gelmektedir. Kelime, Karahanlı Türkçesine özgü olup diğer dönemlerde tanıklanmaz; sadece Harezmi Türkçesinde *kıl-* yardımcı eylemi ile *saranlık kıl-* ‘cimrilik etmek’ örneğinde görülmektedir.

5. **saranlık kıl-** ‘cimrilik etmek’ (Ata 2013: 606; Eckmann 1976: 248; Ünlü 2012: 799).

Tanıklar

(1) *anlar kim **saranlık kılurlar*** “Onlar, cimrilik ederler.” (TİEM 73 63r/5 2004: 58).

(2) *eger tilese sizlerde anı katıglik kılsa sizke **saranlık kılur** hem çıkarur öçünizni* “Eğer, sizlerden yana bir güçlük çıkarsa, size cimrilik eder. Öcünü sizden çıkarır.” (RKT 37/25a2=47:37 2013: 606).

(3) *takı emgetse sizni **bahillik/saranlık** kışgançlık kılsa* “Ayrıca, size acı verse, size cimrilik etse” (MKT C I 119b/3 2019: 182; DLT C II 2019: 460).

(4) *takı anlar kim **bahillik/saranlık** kılurlar* “Ayrıca, onlar cimrilik ediyorlardı.” (MKT C I 195b/1 2019: 255; DLT C II 2019: 460).

Budist ve İslami Türkçe Metinlerde Saran Sözcüğü

İslami dönem metinlerinde *saran* sözcüğünün diğer bir kullanımı ise, *saranlık* sözcüğü ile *kıl-* eyleminden meydana gelen *saranlık kıl-* ifadesidir. İbare, 'cimrilik etmek' anlamlarında tanıklanmaktadır. Karahanlı dönemi Kur'an Tercümeleleri ile görülen *saranlık kıl-* ifadesi, Harezmi dönemi Meşhed Nüshalı Kur'an Tercümesinde de geçmektedir. Terimle alakalı değerlendirmelere bakıldığında, Ata terimin Arapça *buhl* ve Farsça *züfti kerdan* terimlerine denk geldiğini söyler (2013: 606). Eckmann ise sözcüğü Arapça *bahila* ve Farsça *zuftî kardan* (1976: 248) karşılıklarında göstermiştir. Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinde belgelenen ilgili ibare, Kıpçak, Çağatay ve Eski Anadolu Türkçelerinde görülmemektedir.

Çalışmada Budizm ve İslam dini temelinde ele alınan metinler 'cimrilik, pintilik; cimri, pinti' kavram alanı açısından karşılaştırıldığında, hem Budizm'in hem de İslam dininin cömertliğe vurgu yapıp cimriliği toplumsal yarar noktasında arka plana atarak bu kavramı bir günah olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Tıpkı Budizm gibi, toplumsal barış ve huzuru ilke edinen İslam dininde 'cömertlik' kavramının dinî öğretinin merkezinde yer aldığı anlaşılmaktadır. İslam dininde de 'cömertlik' kavramının zıddı olan 'cimrilik', bir hastalık olarak görülmekte, cimri kişinin toplum nazarında 'değersiz' bir konumda olduğu anlatılmaktadır. 'Cimrilik, pintilik; cimri, pinti' kavram alanına dair dinî terimler noktasında İslam dinine göre kapsamlı türev ve örneklere sahip Buddha dinine dayalı Eski Uygurca metinlerde, belgelenen örnekler ağırlıklı olarak ikileme yapısı içerisinde tanıklanmaktadır. Toplam 10 sözcükle temsil edilen 'cimrilik, pintilik; cimri, pinti' kavram alanı İslam dinine dayalı Türkçe metinlerde daha sınırlı yapıda 5 sözcükle temsil edilmekle birlikte, Eski Uygurcaya nazaran *saran* sözcüğünün tek başına hem isim hem de fiil kategorisinde kullanımlarına sahip olduğu da anlaşılmaktadır.

2. Modern Türk Dillerinde *saran* Sözcüğü

Tarihî Budist ve İslami Türkçe metinlerde ağırlıklı olarak Eski Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi ve Harezmi Türkçesi dönemlerinde görülen *saran* sözcüğü, modern Türk dillerinin çoğunda belgelenmektedir.

Tablo 2. Modern Türk Dillerinde *saran* Sözcüğü

Modern Kıpçak Dilleri	Başkurtça	<i>haran</i> (KTLS I 1991: 104; Özşahin 2017: 185; KTLS II 1991:706)
	Kazakça	<i>saraŋ</i> (KTLS I 1991: 104; KTLS II 1991: 706; Koç vd. 2019: 496), <i>saran</i> (Yüce vd. 1984: 235)
	Kırgızca	<i>saraŋ</i> (KTLS I 1991: 104; KTLS II 1991: 706; Yudahin 2011: 638)
	Tatarca	<i>saraŋ</i> (KTLS I 1991: 105), <i>saran</i> (KTLS II 1991: 707; Ganiyev vd. 1997: 266)
	Karakalpak Türkçesi	<i>saraŋ</i> (Uygur 2019: 491)

Modern Çağatay Dilleri (Güneydoğu Türkçesi)	Yeni Uygurca	<i>saraŋ</i> ‘deli, akılsız, ruhi hasta’ (Necip 2013: 341)
	Özbekçe	<i>saraŋ</i> ‘deli, aptal’ (EDPT 1972: 584; EDAL 2003: 1217)
	Sarı Uygurca	<i>karam</i> <Mo. <i>haram</i> (Ayazlı 2015: 106)
Kuzeydoğu (Sibirya) Türkçesi	Altayca	<i>saram</i> (Gürsoy Naskali ve Duranlı 1999: 177); <i>karam</i> (Gürsoy Naskali ve Duranlı 1999: 177)
	Hakasça	<i>haram</i> <Mo. <i>haram</i> (Arıkoğlu 2005: 150)
	Teleütçe	<i>karam</i> <Mo. <i>haram</i> (Ryumine-Sırkaşeva ve Kuçığaşeva 2000: 48)
	Tuvaca	<i>haram</i> <Mo. <i>haram</i> (Arıkoğlu ve Kuular 2003: 49)
	Yakutça	<i>araŋ</i> ‘deli, aptal’ (VEWT 1969: 403; EDAL 2003: 1217)
İzole Dil	Çuvaşça	<i>saran I</i> (Bayram 2019: 566)

Modern Türk dillerine bakıldığında, Kıpçak grubunda tarihî dönemlerdeki *saran* sözcüğü korunmakla birlikte, ilgili ifadedeki son ses /-n/ ünsüzünün /-ŋ/ fonemine döndüğü görülmektedir. Ayrıca, Başkurtçanın fonetiğine uygun olarak söz başında /s-/>/h-/ değişimi de belgelenmektedir. Sözcüklerin ağırlıklı olarak ‘cimri, cömert olmayan, konuşmayan, sır vermeyen’ anlamlarında kullanımı söz konusudur.

Kuzeydoğu (Sibirya) grubu Türk dillerinde *saran* sözcüğünün ‘cimri, hasis’ anlamlarında olduğu görülmektedir. Altaycada *saran* sözcüğünün söz sonu /-n/>/-m/ formu var olmasına rağmen, bu grupta Moğolca *haram* ‘kıskaç, cimri, hasis, pinti, eli sıkı vs.’ (Lessing 2017: 1105) sözcüğünden evrilen *haram* ve *karam* formları, Altayca, Hakasça, Teleütçe ve Tuvacada tanıklanmaktadır.

Özbekçe, Yeni Uygurca, Sarı Uygurca ve Salarca gibi dillerden oluşan Modern Çağatay grubunda *saran* sözcüğü, Yeni Uygurcada *saraŋ* formunda tanıklanmaktadır. Söz sonu /-n/>/-ŋ/ değişimini yaşayan ifade, ‘deli, akılsız, ruhi hasta’ anlamlarını taşımaktadır. Her ne kadar, ifade ‘cimrilik, pintilik; cimri, pinti’ kavram alanına uzak bir anlamla görüle de, ‘cimrilik’ kavramının İslam dinince ruhsal bir hastalık olarak görülmesi, *saraŋ* formunun taşıdığı ‘deli, akılsız, ruhi hasta’ anlamlarını kısmen karşılamaktadır. Ayrıca, Sarı Uygurcada Moğolca *haram* ‘cimri, kıskaç’ sözcüğünden gelen *karam* formu da söz konusudur.

Günaybatı (Oğuz) grubunda görülmeyen *saran* sözcüğü, İlk Türkçe döneminin sonunda Türk dillerinden kopmuş Çuvaşçada da belgelenmektedir. İfade, Çuvaşçada ‘cimri, eli sıkı’ anlamlarında *saran* sözcüğüyle temsil edilmektedir. Sözcüğün Çuvaşçada *saran* formunda tanıklanması, ilgili ifadenin kökeninden ziyade, tarihlendirilmesi açısından güçlü

bir kanıttır. Çünkü Çuvaşçada belgelenen *saran* formu, Türk-Moğol dil birliğine işaret etmektedir. Modern Türk dillerinden tanıklanan örnekler göz önüne alındığında, ifadenin Türk-Moğol dil birliğinin dağılmasıyla Moğolca gibi Altay dillerinde farklı ses değişmelerine uğradığını göstermektedir. Zikredilen görüşe delil olarak İlk Türkçe *saran* formunun Moğolcada *haram* şeklinde belgelenmesini gösterebiliriz. Bu yönüyle, Çuvaşçanın *saran* formunu koruması, kelimenin tarihlendirilmesi noktasında kıymetlidir.

3. Köken Bilgisi Görüşü

Tarihî ve modern Türk dilleri tanıklığında *saran* sözcüğü üzerine ortaya konan köken bilgisi görüşlerine bakıldığında, ifade Clauson sözlüğünde 'cimri, pinti' karşılığında verilip kelimenin tarihî (Uygur, Karahanlı ve Harezmi) ve modern Türk dillerindeki karşılıkları gösterilmiştir. Clauson'a göre, Oğuz grubu dışında ağırlıklı olarak Güneydoğu grubunda *saran~saran* formlarında görülen ifade, Özbekçede ayrıca 'deli, aptal' anlamlarında tanıklanmaktadır (EDPT 1972: 584). Clauson tarafından Özbekçe özelinde verilen 'deli, aptal' anlamı Özbekçe ile aynı dil grubunda yer alan Yeni Uygurcada *saran* 'deli, akılsız, ruhi hasta' örneğiyle de görülmektedir. Çalışmada kelimeye dair herhangi bir köken görüşü söz konusu değildir. Erdal, çalışmasında +IXk eki özelinde yaptığı değerlendirmelerde *saran* sözcüğüne eklenerek ortaya çıkan *saranlık* ifadesini zikredip ekin soyut isimler yaptığını belirtir (OTWF 1991: 127). Çalışmada ifadenin kökenine dair herhangi bir açıklama yer almamaktadır. Nadalyaev vd. tarafından ortaya konan çalışmada, *saran* sözcüğü ve türevlerine dair değerlendirmeler söz konusudur. Eserde *saran*, *saranla-* ve *saranlık* ifadeleri belgelenmektedir. Ağırlıklı olarak Eski Uygurca ve Karahanlı Türkçesinde tanıklanan ifadeler üzerine köken görüşüne rastlanılmamaktadır (DTS 1969: 488). Son olarak Räsänen 'pinti' (VEWT 1969: 403) anlamıyla gösterdiği sözcüğün hem tarihî hem de modern Türk dillerindeki karşılıklarını ortaya koyarak herhangi bir köken görüşü sunmaz.

Köken bilgisi sözlükleri temelinde yapılan değerlendirmelerden hareketle, *saran* kelimesine dair herhangi bir köken görüşü ilgili çalışmalarda yer almamaktadır. Kelimenin kökenine dair olası iki köken görüşümüz söz konusudur. Bu görüşler, ilgili maddeler içerisinde tartışılmış ve bir sonuca bağlanmak istenmiştir.

3.1. Proto Türkçe *sar-an 'cimri, pinti'

Saran sözcüğüne dair köken önerilerimizden biri de, PT *sar-an 'cimri, pinti' morfolojik açılımıdır. Tarihî Türk dillerinden Orhon Türkçesi ve Eski Uygurcada tanıklanmayan *sar-* eylemi, Karahanlı Türkçesinde 'bir şeyi süzmek ve ayırmak; olgun hâle gelmek' (Ünlü 2012: 798) anlamlarına gelmektedir. İlgili anlam, Starostin ve çalışma arkadaşları tarafından Proto Türkçe *sAr- eylemiyle uyuşmaktadır (EDAL, 2003: 1218). Ancak tarihî ve modern Türk dillerinin çoğunda *sar-* eylemi 'çevrelemek, kuşatmak, kucaklamak, sarılmak, sarmak, etrafını

sarmak' (VEWT 1969: 402) olarak bilinmektedir. Bu yönüyle, Türkçede eş sesli *sar-* fiillerinden bahsedebiliriz.

sar- (I) 'etrafını çevirmek, kuşatmak'

sar- (II) 'süzme, ayırmak'

Verilen eş sesli eylemlerden hareketle, *sar-an* morfolojik açılımı göz önüne alındığında sözcüğün bünyesinde barındırdığı 'cimrilik, pintilik' anlamı *sar-* (II) eylemi ile uyusmaktadır. *Cimrilik* ve *pintilik*, daha çok kişinin elde ettiği nesneyi hiç kimse ile paylaşmayıp kendine ayırması şeklinde bilinmektedir. Starostin ve çalışma arkadaşları tarafından zikredilen **sAr-* eylemi her ne kadar Karahanlı Türkçesinde belgelenmişse de, sözcüğün çok erken dönemlerde varlığı nettir. Bu durum, ilgili sözcüğün kökeninin Altay Dilleri Kuramıyla bağlantılı olduğunu göstermektedir.

Bugün *saran* kelimesinin Çuvaşçada yaşıyor olması, ilgili kelimeye dair köken önerisinin *Altay Dilleri Kuramı* temelinde açıklanmasını gerekli kılmaktadır. Kelimeye dair kapsamlı bir Altayistik karşılaştırma Starostin ve çalışma arkadaşları tarafından ortaya konmuştur. İlgili çalışmaya göre *saran* sözcüğü, Proto Türkçe *saran olarak gösterilip 'yıpranmak, yırtılmak, dağılmak' anlamlı **saru-* eylemiyle ilişkili gösterilmektedir. İlgili eylem Moğolcada *sar-ni-* formundadır (EDAL, 2003: 1217). Starostin ve çalışma arkadaşları tarafından ortaya konan Altayistik değerlendirmeye birlikte, sözcüğün Çuvaşçada *saran* olarak tanımlanması, *saran* kelimesinin köken ve tarihlendirme noktasında hem Proto Türkçe (Ana Türkçe) hem Proto Türkçe (Ana Türkçe öncesi dönemlerine gittiğini göstermektedir. *Altay Dilleri Kuramı* temelinde Proto Türkçe (Ana Türkçe) öncesi evre, *Ana Altayca* (?), *Türk-Moğol Dil Birliği* ve *İlk Türkçe* dönemleridir. *Ana Altayca*, Türkçe, Moğolca, Mançu-Tunguzca, Korece ve Japoncanın tek bir olduğu varsayımına dayalı dönemin adıdır. *Ana Altayca*, en az 1500-2000 yıl önce Altay dağları ile Mançurya'daki Kingan dağları arasındaki ve çevresindeki bölgelerde göçebe ve avcı topluluklar tarafından konuşulduğu varsayılan kuramsal dil olarak da bilinmektedir. Kuramsal Ana Altay dilinden ilk olarak Japoncanın, ardından Korecenin ayrıldığı düşünülmektedir (Eker 2009: 95). *Türk-Moğol Dil Birliği*, Japonca ve Korecenin Ana Altay dil birliğinden ayrıldığı, Türk-Moğol-Mançu-Tunguz dil birliğinin sürdüğü dönemdir (Eker 2009: 97). *İlk Türkçe* ise, Türkçenin Ana Altay dil birliğinden ayrıldıktan sonraki ilk dönemidir. Çuvaşça da dâhil olmak üzere, bütün Türk dilleri bu döneme götürülür (Demir ve Yılmaz 2006: 63). Verilen açıklamalardan hareketle, Proto Türkçe (Ana Türkçe) *saran* formunun bugün özellikle Çuvaşçada *saran* şeklinde olması, Türk-Moğol dil birliğine işaret etmektedir. Bu durum, *saran* sözcüğünün çok eski bir kelime olduğunu, ilgili kelimenin *Altay Dilleri Kuramı*'nın temel dillerinden Türkçe, Çuvaşça ve Moğolcada ortaklaştığını açığa çıkarmaktadır. Çok eski bir **saru-*→**sAr-* eylemine götürülen *saran* sözcüğü, hem *saran* hem de ses değişimleriyle *haram* formuyla da temsil edilmektedir. Moğolcada *haram-karam* formlarıyla görülen *saran* sözcüğü, Türk dillerinde ağırlıklı olarak *saran* formunda

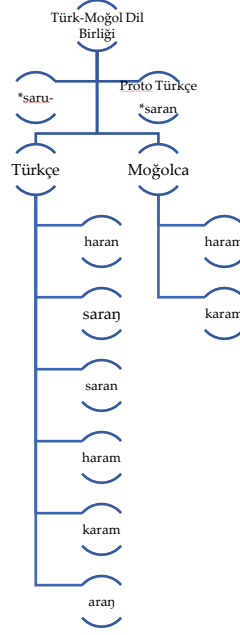

Budist ve İslami Türkçe Metinlerde Saran Sözcüğü

belgelenmekle birlikte, Moğolcanın etkide bulunduğu Altayca (*karam*), Hakasça (*haram*), Teleütçe (*karam*) ve Tuvaca (*haram*) örneklerinde ilgili kelimenin tarihini ve kökenini Türk-Moğol dil birliğine götürmektedir. Bu yönüyle, ilgili kelimeye dair köken görüşünün **saru-* > **sAr-* eylemiyle ilişkili olduğu, eylem üzerine eklenen fiilden isim yapan -(X)n ya da -n yapım ekleriyle *saran* formunda temsil edildiği söylenebilir.

Şekil 1. Köken Görüşünün Özeti

3.2. Tib. *ser sna* ‘bencillik, açgözlülük→cimrilik’>Uyg. *saran*

Budist ve İslami Türkçe metinlerde belgelenen *saran* sözcüğüne dair diğer bir köken önerimiz kelimenin Tibetçe ‘bencillik, açgözlülük; cimrilik’ anlamlı *ser sna* sözcüğüne dayanmasıdır. Tibet kökenli *ser sna* sözcüğüne bakıldığında, Eski Uygurca *saran* kelimesi ile sessel ve anlamsal benzerlik taşıdığı görülmektedir. Durmuş’a göre, alıntılama dayalı benzerlikler iki dilin birbiriyle olan ilişkisi sonucu olabileceği gibi, aralarında benzerlik görülen her iki dilin üçüncü bir dilden aldıkları kelimelerin ortaklaşması sonucunda da meydana gelebilir (2016: 25). Bu yönüyle, ilgili sözcüğün dil ilişkilerinin sonucu olarak Tibetçeden geldiği düşünülse de, Tibetçe *ser sna* ile Eski Uygurca *saran* formları tesadüfi benzerliğin ürünüdür. Çünkü ilgili ifadenin Çuvaşça gibi Türk dillerinden çok eski dönemlerde ayrılmış izole bir dilde yaşaması, *saran* formunun Altayistik ile bağlantılı olarak çok eski dönemlere gittiğini göstermektedir. Bu yönüyle, ilgili köken önerisi tesadüfi bir benzerliğin ürünü olarak düşünülmektedir.

Sonuç

Tarihî Türk dillerine ait metinler tanıklığında, 'cimrilik, pintilik; cimri, pinti' anlamlı *saran* sözcüğü hem Budist hem de İslami çizgide gelişen Türkçe metinlerde, dinî terim hüviyetindedir. Eski Uygurcanın Budist metinlerinde isim ve fiil formlarında tanıklanan *saran* kelimesi, dinî bir erdem olarak 'cömertlik' kavramının zıddıdır ve Budist çizgideki Eski Türk inanç sisteminde bireysel kurtuluş ve toplumsal uyanışı içermektedir. İslami metinlerde *saran* sözcüğü, Budizm'de olduğu gibi, 'cömertlik' kavramının zıddıdır. İslam dininin bir öğretisi olarak vurguladığı 'cömertlik', Karahanlı ve Harezmi Türkçesi eserlerinde de görülmektedir. İslami Türkçe metinlerde 'cimrilik, pintilik; cimri, pinti' kavram alanının dikkat edici ifadelerinden olan *saran* kelimesi, bu döneme ait metinlerde sınırlı sayıda sözcük (5) ile temsil edilse de, ilgili ibareye dair isim ve fiil formları 13-14. yüzyıllara kadar tanıklanmaktadır. Tarihî dönemlerden tanıklanan örnekler temelinde *saran* kelimesi, son olarak Harezmi Türkçesine ait Kur'an Tercümesinde görülmüş, ifade Kıpçak, Çağatay, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi gibi dillerde belgelenmemiştir. Modern Türk dillerinde Oğuz grubu dışında tüm dillerde tanıklanan *saran* sözcüğü, bazen ilgili dilin fonetiğine uymuş, bazen de *saran* formunu koruyarak günümüzde temsile sahip olmuştur. Özellikle Moğolca *haram* formunun etkisiyle modern Türk dillerinde *karam* formu, Kıpçak ve Sibirya Türk dillerinde yoğun bir kullanımla tanıklanmıştır. Tarihî dönemlerde belgelenen *saran* formu, modern Türk dillerinde özellikle Yakutçada söz başı /s-/ fonemini yitirerek *aran* formunda tanıklanmaktadır. Çalışmada *saran* sözcüğü üzerine iki köken önerisi ortaya konmuş, tarihî metinler ve dilbilimsel durumlar temelinde ilgili ifadenin Altayistik bağlamında **saru-* eylemiyle ilişkili olduğu görülmüştür.

Kısaltmalar

AYB	<i>Altun Yaruk Sudur Belgeler</i> (Kaya 2023)
AYS	<i>Altun Yaruk Sudur</i> (Kaya 2021)
BT 1	<i>Berliner Turfantexte 1</i> (Hazai ve Zieme 1971)
BT 9	<i>Berliner Turfantexte 9</i> (Tekin 1980)
BT 25	<i>Berliner Turfantexte 25</i> (Wilkens 2007)
BT 28	<i>Berliner Turfantexte 28</i> (Yakup 2010)
BT 33	<i>Berliner Turfantexte 33</i> (Oda 2015)
BT 37	<i>Berliner Turfantexte 37</i> (Wilkens 2016)
BT 38	<i>Berliner Turfantexte 38</i> (Kasai 2017)
Çev.	Çeviren
Çin.	Çince
DLT	<i>Dîvânu Lugâti't-Türk</i> (Atalay 2013; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014; Kaçalin ve Ölmez 2019)
DTS	<i>Drevnetyurkskiy Slovar</i> (Nadelyaev vd. 1969)
Ed.	Editör
EDAL	<i>Etymological Dictionary of the Altaic Languages</i> (Starostin vd. 2003)

Budist ve İslami Türkçe Metinlerde Saran Sözcüğü

EDPT	<i>An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish</i> (Clauson 1972)
ETŞ	<i>Eski Türk Şiiri</i> (Arat 2007)
Haz.	Hazırlayan
KB	<i>Kutadgu Bilig</i> (Arat 1979; 1991)
KTLS	<i>Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I</i> (Ed. Ercilasun 1991)
MKT	<i>Meşhed Nüshalı Kur'an Tercümesi</i> (Şimşek 2019)
Mo.	Moğolca
OTWF	<i>Old Turkic Word Formation</i> (Erdal 1991)
PT	Proto Türkçe
RKT	<i>Rylands Nüshalı Kur'an Tercümesi</i> (Ata 2013)
Skr.	Sanskritçe
Sogd.	Soğdca
Tib.	Tibetçe
TİEM 73	Türk ve İslam Eserleri Müzesi, 73 numaralı kayıttaki Kur'an Tercümesi
Toch. A.	Toharcanın A diyalekti
Toch. B.	Toharcanın B diyalekti
TT 3	<i>Türkische Turfan Texte 3</i> (Bang ve Gabain 1930)
Uyg.	Eski Uygur Türkçesi
vd.	ve diğerleri
VEWT	<i>Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen</i> (Räsänen 1969)
vs.	vesaire

Kaynakça

- Akdağ, Mustafa. 2010. *Gazzâli'de Ahlâkî Bir Zaâf Olarak Savurganlık*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Arat, Reşit Rahmeti. 1979. *Kutadgu Bilig III: İndeks*. Haz. Kemal Eraslan vd. İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Arat, Reşit Rahmeti. 1985. *Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig II: Tercüme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Arat, Reşit Rahmeti. 1991. *Kutadgu Bilig I: Metin*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Arat, Reşit Rahmeti. 2007. *Eski Türk Şiiri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Arıkoğlu, Ekrem ve Kuular, Klara. 2003. *Tuva Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arıkoğlu, Ekrem. 2005. *Örnekli Hakaşça-Türkçe Sözlük*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ata, Aysu. 2013. *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası) Karahanlı Türkçesi, Giriş-Metin-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ayazlı, Özlem. 2015. "Sarı Uygurcadaki Moğolca Ödünçlemeler". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/41, 103-11.

- Bang-Kaup, Willy ve Gabain, Annemarie von. 1930. *Türkische Turfan Texte* 3. Berlin: Sitzungsberichte, der Preußischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Klasse.
- Barutcu, F. Sema. 1987. *Uygurca Sadâprarudita ve Dharmodgata Bodhisattva Hikâyesi*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bayram, Bülent. 2019. *Çuvaş Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Buswell, Robert E. ve Lopez, D. E. 2014. *The Princeton Dictionary of Buddhism*. Princeton: Princeton University Press.
- Carling, Gerd. 2009. *Dictionary and thesaurus of Tocharian A. Volume 1: A-J*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Clauson, Sir Gerard. 1972. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- Çağrı, Mustafa. 1993. "Cimrilik". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 8. Cilt içinde (s. 4-5). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Demir, Nurettin ve Yılmaz, Emine. 2006. *Türk Dili El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Dîvânü Lugâti't-Türk*. 2019. Çev. Mustafa Sinan Kaçalın; Haz. Mehmet Ölmez. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Dölek, Adem. 2004. "Sünnet Işığında Cimrilik Hastalığı ve Tedâvî Yolları". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2, 95-128.
- Durmuş, Oğuzhan. 2016. "Köken Bilgisi Araştırmalarında Sözcüksel Benzerlikler Nasıl Değerlendirilmelidir? (Türkiye Türkçesi ve Çuvaşça örneğinde)". *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (11), 17-35.
- Eckmann, Janos. 1976. *Middle Turkic glosses of the Rylands interlinear Koran translation*. Budapest: Akademiai Kiado.
- Eker, Süer. 2009. *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ekinci, İsmail. 2021. "Arap Şiirinde Cimrilik". Ed. Mehmet Bakır Şengül ve Hasan Taşkıran. *Sosyal Alanlarda Akademik Çalışmalar I* içinde (s. 9-36). İstanbul: Efe Akademi Yayınevi.
- Erdal, Marcel. 1991. *Old Turkic Word Formation, a functional approach to the lexicon, Vol. 1-2*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Ganiyev, Fuat, Ahmetyanov, Rifkat ve Açıkgöz, Halil. 1997. *Tatarca-Türkçe Sözlük*. Moskova: İnsan Yayınevi.
- Gharib, Badr al-Zaman. 1995. *Sogdian Dictionary Sogdian-Persian-English*. Tehran: Ferhangan Publications.
- Gürsoy Naskali, Emine ve Duranlı, Muvaffak. 2019. *M. N. A. Baskavov İle T.M. Toşçakova'nın Oyrotsko-Russkiy Slovar'ından Genişletilmiş Altayca-Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hazai, György ve Zieme, Peter. 1971. *Fragmente der uigurischen Version des "Jin'gangjing mit den Gâthâs des Meister Fu. Berliner Turfantexte 1*. Berlin: Akademie Verlag.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*. Ed. Ahmet Bican Ercilasun. 1991. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kasai, Yukiyo. 2017. *Unter mitarbeit von Hirotoshi Ogihara, Die Altuigurischen fragmente mit Brâhmî-elementen. Berliner Turfantexte 38*. Turnhout (Belgium): Brepols.

Budist ve İslami Türkçe Metinlerde Saran Sözcüğü

- Kâşgarlı Mahmud *Dîvânü Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Haz. Ahmet Bican Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu. 2014. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kâşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it-Türk. Cilt I-II-III (Birleştirilmiş Baskı); Cilt IV (Dizin)*. Çev. Besim Atalay. 2013. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaya, Ceval. 2021. *Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaya, Ceval. 2023. *Uygurca Altun Yaruk Belgeler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Koç, Kenan, Bayniyazov, Ayabek ve Başkapan, Vehbi. 2019. *Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kök, Abdullah. 2004. *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TIEM 73 1v-235v/2) Giriş İnceleme-Metin-Dizin*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Lessing, Ferdinand D. 2017. *Moğolca-Türkçe Sözlük*. Çev. Günay Karaağaç. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Nadelyaev, V. M., Nasilov D.M., Tenişev E.R. ve Şçerbak, A. M. 1969. *Drevnetyurkskiy Slovar (Eski Türkçe Sözlük)*. Leningrad: İzdatel'stvo "Nauka".
- Nair, Ahmet. 2002. *Kur'an'da Cimrilik Kavramı*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Necipoviç Necip, Emir. 2013. *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Çev. İklil Kurban. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Oda, Juten. 2015. *A Study of the Buddhist Sūtra called Säkiz Yükmäk Yaruq or Säkiz Törlügin Yarumış Yaltrimış in Old Turkic*. Berliner Turfantexte 33. Turnhout (Belgium): Brepols.
- Ölmez, Mehmet. 2017. "Eski Uygurca İkillemeler Üzerine". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 65(2), 243-311.
- Özşahin, Murat. 2017. *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Räsänen, Martti. 1969. *Versuch eines etymologischen wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki: Lexica Societatis Fenno-Ugricae: 17, 1.
- Ryumina-Sırkaşeva, L.T. ve Kuçigaşeva, N. A. 2000. *Teleüt Ağzı Sözlüğü*. Çev. Şükrü Haluk Akalın ve Çaştegin Turgunbaev. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Soothill, William Edward ve Lewis, Hodous. 1937. *A Dictionary of Chinese Buddhist Terms*. Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. Ltd.
- Starostin Starostin, Mudrak O. A. ve Dybo, Anna. 2003. *Etymological dictionary of the Altaic Languages*. Leiden: Brill.
- Şen, Serkan. 2002. *Eski Uygur Türkçesinde İkillemeler*. Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Şimşek, Yaşar. 2019. *Harezm Türkçesi Kur'ân Tercümesi (Meşhed Nüshası [293 No.], Giriş-Metin-Dizin) (2 Cilt)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tekin, Şinasi. 1980. *Maitrisimit nom bitig. Die uigurische Übersetzung eines Werkes der buddhistischen Vaibhāṣika-Schule. 1.Teil: Transliteration, Übersetzung, Anmerkungen. 2. Teil: Analytischer und rückläufiger Index*. Berlin: Akademie Verlag.
- Tekin, Talat. 2016. *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Tekin, Talat. 2017. *XI. Yüzyıl Türk Şiiri (Divanü Lügati't-Türk'teki Manzum Parçalar)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tokyürek, Hacer. 2013. "Eski Uygur Türkçesinde "Könül" Sözü". *Bilig*, 66, 247-272.
- Tokyürek, Hacer. 2019. *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uyğur, Ceyhun Vedat. 2019. *Karakalpak Türkçesi Sözlüğü (Karakalpakça-Türkçe Sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ülken, Hilmi Ziya. 1969. *Sosyoloji sözlüğü*. İstanbul: MEB.
- Ünlü, Suat. 2004. *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TIEM 73, 235v/3-450r/7)*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ünlü, Suat. 2012. *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Wilkens, Jens. 2007. *Das Buch von der Südentilgung. Edition des alttürkisch-buddhistischen Kšanti Kulguluk Nom Bitig (I-II)*. Berliner Turfan Texte 25. Turnhout (Belgium): Brepols.
- Wilkens, Jens. 2016. *Buddhistische Erzählungen aus dem alten Zentralasien. Edition der altuigurischen Daśakarmapathāvadānamālā*. Berliner Turfantexte 37 (III). Turnhout (Belgium): Brepols.
- Wilkens, Jens. 2021. *Handwörterbuch des Altuigurischen, Altuigurisch-Deutsch-Türkisch*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.
- Yağlıkçızade Ahmed Rıfat. 2021. *Ahlâk Sözlüğü. Tasvîr-i Ahlâk*. Haz. H. Algül. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Yakup, Abdurishid. 2010. *Prajñāpāramitā literature in Old Uyghur*. Berliner Turfantexte 28. Turnhout (Belgium): Brepols.
- Yudahin, K.K. 2011. *Kırgız Sözlüğü (S.S.C.B Bilimler Akademisinin Doğuyu İnceleme Enstitüsü)*. Çev. Abdullah Taymas. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yüce, Nuri, Oraltay, Hasan ve Pınar, Saadet. 1984. *Kazak Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Elektronik Kaynaklar

- URL-1: <http://www.buddhism-dict.net/ddb/indexes/term-sa.html>
- URL-2: Hopkins, J. Tibetan-Sanskrit-English Dictionary (www.glossaries.dila.edu.tw)
- URL-3: <https://www.wisdomlib.org/>
- URL-4: https://www.hindupedia.com/en/Main_Page
- URL-5: <https://www.nichirenlibrary.org/en/dic/toc/>
- URL-6: <https://kuran.diyanet.gov.tr/>
- URL-7: <https://kuran.diyanet.gov.tr/>
- URL-8: <https://kuran.diyanet.gov.tr/>
- URL-9: <https://kuran.diyanet.gov.tr/>

